

RECENZJE I OMÓWIENIA

ANDRZEJ DRZYCIMSKI, *POLACY W WOLNYM MIEŚCIE GDAŃSKU (1920—1933). POLITYKA SENATU GDAŃSKIEGO WOBEC LUDNOŚCI POLSKIEJ*, WROCŁAW—WARSZAWA—KRAKÓW—GDAŃSK 1978, s. 367

Nakładem Wydawnictwa Ossolineum ukazała się w drugiej połowie 1978 r. książka A. Drzycimskiego zatytułowana *Polacy w Wolnym Mieście Gdańsku (1920—1933)*. *Polityka senatu gdańskiego wobec ludności polskiej*. Ale adekwatny jest podtytuł pracy, której treścią jest polityka władz gdańskich wobec ludności polskiej na obszarze Wolnego Miasta, a nie sytuacja Polaków zamieszkujących tu, jak sugeruje tytuł.

Ujęte w książce A. Drzycimskiego zagadnienie nie jest zupełnie nowe w naszej literaturze. Wprawdzie nie ukazała się żadna praca na podany wyżej temat, ale stanowisko gdańskiego senatu wobec miejscowej Polonii znalazło już odbicie w opracowaniach dotyczących innych problemów Wolnego Miasta Gdańska. Pojawiało się ono w kontekście innych opracowywanych tematów i stanowiło ich tło albo przykład czy potwierdzenie pewnych ustaleń. Książka ta daje całościowe ujęcie zagadnienia w odniesieniu do czasów przedhitlerowskich i wzbogaca je nowymi faktami i pełniejszymi ocenami. Poszerzona jest również baza źródłowa, głównie przez sięgnięcie do źródeł proveniencji niemieckiej.

Praca A. Drzycimskiego jest oparta zasadniczo na źródłach archiwalnych, pochodzących przeważnie z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku, a znajdujących się w zespole Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku i w zespole senatu Wolnego Miasta Gdańska. Drugą ważną grupę wykorzystanych archiwaliów stanowią stenogramy z posiedzeń Zgromadzenia Konstytucyjnego oraz Volkstagu znajdujące się w Bibliotece Gdańskiej PAN. Trzecią składnicą akt, z której autor korzystał, jest Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Oprócz zbiorów gdańskich archiwum to zawiera gros źródeł do dziejów międzywojennego Gdańska. Materiały z Centralnego Archiwum Państwowego w Poczdamie oraz z archiwum parafii Św. Mikołaja w Gdańsku mają już tylko znaczenie uzupełniające. Poza bogatymi źródłami archiwalnymi wykorzystane zostały także liczne dokumenty publikowane, druki urzędowe, pamiątniki i wspomnienia oraz prasa.

W wykorzystanej przez A. Drzycimskiego literaturze znalazły się prace o charakterze naukowym, popularnonaukowym i popularne. Niektóre z nich można sklasyfikować jako znajdujące się na pograniczu opracowań i wspomnień, jak np. książka A. Pilarczyka i H. Sonnenburga¹ czy też B. Zwarra². W stanie badań dotyczącym gdańskiej Polonii występuje pewna luka. Nie wykorzystano kilku artykułów na ten temat, np. K. Kubika³, S. Mikosa⁴, B. Piaseckiego⁵, S. Potockiego⁶.

¹ A. Pilarczyk, Henryk Sonnenburg. *Z gdańskich tradycji rewolucyjnych 1918—1921*, Gdańsk 1972.

² B. Zwarra, *Gdańszczanie*, Gdańsk 1976.

³ K. Kubik, Józef Czyżewski i jego działalność społeczno-polityczna do 1920 roku. *Karta z dziejów Polonii gdańskiej*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, 1966, nr 14; tenże, *Macierz Szkolna w Gdańsku (1921—1939)*, [w:] *Studia z dziejów Gdańska 1918—1939*, Gdańsk 1975, s. 183—201.

⁴ S. Mikos, *Gmina Polska w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] *Studia...*, s. 161—184.

⁵ B. Piasecki, *Sytuacja mieszkaniowa i komunalna w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] *Studia...*, s. 149—160.

⁶ S. Potocki, *Sytuacja ludności polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] *Studia...*, s. 203—229.

Wydaje się, iż dla pełniejszego przedstawienia tego zagadnienia mają one istotne znaczenie. Problematyka, jakiej dotyczą, występuje w recenzowanej książce, a opracowań na temat ludności polskiej w Wolnym Mieście jest przecież niewiele.

Autor koncentruje uwagę na przedstawieniu stanowiska władz gdańskich w stosunku do ludności polskiej w trzech zasadniczych płaszczyznach: w dziedzinie gospodarczej, kulturalno-oświatowej i wyznaniowej. Słusznie ujmuje swoją pracę w układzie chronologicznym. Daje to czytelnikowi obraz współzależności tych trzech dziedzin, w których senat dążył do osiągnięcia zasadniczego celu, jakim było wyrugowanie Polaków z Gdańska i uczynienie tego miasta niemieckim bastionem na wschodzie. Ponieważ w okresie rządów parlamentarnych zmieniał się układ sił politycznych we władzach Wolnego Miasta, poznamy stosunek poszczególnych partii do ludności polskiej oraz ewolucję stanowiska Senatu w ciągu tych kilkunastu lat, a także czynniki warunkujące te zmiany.

Praca składa się z 5 rozdziałów, a każdy z nich stanowi odrębny etap w polityce Senatu wobec praw Polski i ludności polskiej na terenie Wolnego Miasta. W rozdziałach wyobrubniono podrozdziały i punkty, przez co konstrukcja książki staje się bardziej przejrzysta. Przyjęte cezury znajdują uzasadnienie w treści pracy. Każdy z tych etapów daje wielostronny obraz tej polityki w określonym czasie. Wszystkie zaś stanowią powiązaną ze sobą całość podanego w podtytule zagadnienia.

W rozdziale I, poświęconym walce o realizację uprawnień Polaków przed oficjalnym ukonstytuowaniem Wolnego Miasta, sporo miejsca zajmują zagadnienia prawno-ustrojowe, jak kwestia uprawnień ludności polskiej w projektach konstytucji gdańskiej i konwencji polsko-gdańskiej. Władze miasta dążyły do tego, by stworzyć przeszkody prawne uniemożliwiające umocnienie jego polskości. Rozdział II dotyczy polityki Senatu w okresie kształtowania się ustroju Wolnego Miasta w latach 1920—1923. Autor wskazuje na różne formy faktycznej zależności Gdańska od Niemiec i charakteryzuje stanowisko partii politycznych i organizacji odwetowych wobec Polaków. Do współpracy z nimi przejawiali skłonność tylko komuniści i socjaldemokraci. Praktyczna realizacja uprawnień polskich w Gdańsku w latach 1924—1927 została przedstawiona w III rozdziale. Ekonomiczna zależność od Niemiec zaciążyła na tym, że zmiana polityki rządu polskiego wobec Wolnego Miasta nie przyniosła spodziewanych wyników. Nastąpiło osłabienie wpływów polskich, a do jednej z przyczyn tego zjawiska zalicza A. Drzycimski fakt, iż wielu miejscowych Polaków swoje przekonania narodowe uzależniało od doraźnych korzyści materialnych.

Próby normalizacji stosunków polsko-gdańskich w latach 1928—1930 i polityka Senatu wobec ludności polskiej w tym czasie znalazły odbicie w IV rozdziale. Autor utrzymuje, iż w okresie tzw. „odwilży” istniała nadal obawa przed umocnieniem polskości, a nawet wystąpiło pewne zaostrzenie kursu polityki wobec ludności polskiej (s. 213). Należy zgodzić się z taką oceną, gdyż próby tej współpracy były podyktowane aktualnymi warunkami ekonomicznymi. W tak krótkim czasie i przy tak silnym oddziaływaniu antypolskiej propagandy nie można było spodziewać się poważniejszych zmian. W ostatnim rozdziale zostało przedstawione położenie ludności polskiej w okresie przejmowania władzy w Gdańsku przez NSDAP w latach 1931—1933. Spory akcent położony tu jest na przebieg walki o władzę i na stosunki polsko-gdańskie.

Sporo miejsca poświęcił A. Drzycimski sprawie tak istotnej dla tego tematu, jaką jest ustalenie liczby ludności polskiej na obszarze Wolnego Miasta. Dla wcześniejszego okresu zajmuje się nią w rozdziale I (s. 35—50), a dla późniejszego w rozdziale IV (s. 207—212). W sposób przekonywający obala tendencyjne informacje niemieckie zaniżające jej stan liczebny. Gorzej jednak przedstawia się sprawa ustalenia liczby tej ludności. Za to jednak nie można mieć pretensji do autora, gdyż brak jest konkretnych źródeł, pozwalających dokładnie stan ten ustalić. Po-

